

„Gâlceava” penalistului cu lumea (lui)

Este evident ca titlul prezentului eseu face aluzie la prima lucrare filozofica româneasca, aparținând domnitorului-carturar Dimitrie Cantemir: „Divanul sau *Gâlceava înțeleptului cu lumea* sau *Giudețul Sufletului cu Trupul*”, lucrare publicata la Iași în 1698. Potrivit înțelegerii mele profane, în lucrarea menționata, *gâlceava* nu are semnificația comuna de „cearta aprinsa” ci, mai degraba, sensul de controversa, disputa contradictorie. Altfel spus, ea reprezinta privirea critica a intelectualului (înțeleptul) asupra imperfecțiunilor realității înconjuratoare (lumea). Din aceasta perspectiva, voi face un succint examen al modului în care doctrina penala (penalistul) se raporteaza la justiția penala (lumea lui) în sensul larg al sintagmei, în care sunt cuprinse atât legea penala, cât și aplicarea ei în practica. Prin raportare la istoria recenta și la perioada contemporana, va trebui sa distingem între doua maniere de abordare: cea utilizata înainte de schimbarea regimului politic din decembrie 1989 (*Înainte-pct. I*) și cea care pare sa se contureze dupa acel eveniment (*Dupa-pct. II*).

I. „Înainte de schimbarea regimului politic din decembrie 1989” reprezinta o formulare care, în cele ce urmeaza, se refera strict la perioada regimului comunist, fara o incursiune în istoria mai îndepartata, cum ar fi perioada interbelica, în care situația doctrinei penale era total diferita. Cu aceasta precizare, se poate afirma ca înainte de decembrie 1989, dar și câțiva ani dupa schimbarea regimului politic, în privința problemelor de fond, doctrina penala autohtona a avut, în general, un caracter descriptiv-explicativ. Reprezentanții acesteia, unii dintre ei specialiști de o valoare incontestabila, își canalizau eforturile spre explicarea sensului normei și a modului în care aceasta trebuie aplicata, dar criticarea legii era aproape un tabu; cu greu pot fi gasite în perioada respectiva texte în care sa se analizeze, chiar voalat, erorile legislativului. Expresia favorita a doctrinei era: „legiuitorul în înțelepciunea sa” a statuat ca... Altfel spus, legiuitorul nu greșea niciodata ci, eventual, era uneori înțeleș greșit...

Jurisprudența avea și ea parte de un tratament „indulgent” din partea specialiștilor. Firește, în comentariile de practica judiciara apareau și note critice cu privire la soluțiile unor instanțe „inferioare”, dar criticarea soluțiilor Tribunalului Suprem, în mod special a deciziilor de îndrumare, reprezenta de asemenea un tabu. Din aceasta perspectiva, expresia favorita a doctrinei era: „Cum pe buna dreptate a decis Tribunalul Suprem...”. Ca și legiuitorul, instanța suprema era mai presus de greșeala, doar eventualele interpretari contrare puteau fi greșite...

În ton cu abordarea „lumii exterioare”, doctrina penala era și în sinea ei un „tarâm pacifist”, atunci când se faceau referiri la autori autohtoni. Se aprecia rareori ca opinia unui autor este discutabila; și mai rar se afirma raspicat ca

opinia altui autor este incorecta. În rarele cazuri în care asupra unei probleme doi specialiști aveau opinii diferite, ceilalți autori achiesau la una dintre ele, fara a se „obosi”, de regula, sa o mai combata pe cealalta. Ca și legea sau deciziile Tribunalului Suprem, critica opiniilor profesorului Dongoroz era, la rândul ei, tabu (sau pe aproape). Cel mai frecvent, specialiștii se citau între ei atunci când erau de acord asupra unor probleme; notele de subsol de genul: „în același sens a se vedea și Cutareșcu” erau favorite. Acestea nu aveau neaparat rolul de „protecție” față de eventuale acuzații de plagiat ci, reprezentau mai mult un soi de „alibi” științific. În felul acesta, specialiștii erau și ei, oarecum, la adapost de greșeala...

Maniera de abordare a problemelor de fond era în consonanță cu forma discursului. Se utiliza un limbaj corect din punct de vedere juridic, dar de cele mai multe ori extrem de „sec”, asortat cu expresii „clișeu”, specifice limbajului de lemn ce caracteriza și discursul politic al epocii. Se opera cu raționamente de ordin tehnic bine articulate, dar de cele mai multe ori excesiv de teoretice, greu de „digerat” de către „muritorii dreptului”, practicienii. În orice caz, nu era loc pentru figuri de stil sau exprimări plastice, iar lipsa referințelor de ordin cultural plasa oarecum discursul „în afara treburilor Cetații”.

Aș putea da numeroase exemple în sprijinul afirmațiilor anterioare dar nu acesta este obiectivul prezentelor rânduri. Nu doresc să expun aici o opinie științifică pe care să o argumentez „cu note de subsol” ci, exprim o părere subiectivă care poate fi, sau nu, acceptată. În același timp, vreau să precizez că nu fac o „judecată de valoare” a doctrinei mai vechi. Am avut profesori remarcabili, unii dintre ei adevărate spirite enciclopedice; în mod evident, discursul lor la cursuri și seminare era mult mai captivant și mai nuanțat în comparație cu cel scris. Am înțeles încă de atunci și nu am uitat nici acum, că se scria în limitele a „cum se putea scrie” în perioada respectivă.

II. După decembrie 1989 și perioada de inerție inevitabilă, abordarea doctrinei penale a început să se schimbe. Încet-încet, unii specialiști au început să devină mai puțin indulgenți cu legea penală. La început, cum era și firesc, au fost puse sub semnul întrebării reglementările epocii anterioare, atât cele din Codul penal, cât și cele din legile speciale. Au intrat apoi „sub lupă” doctrinele modificărilor pripite ale vechii legislații, precum și noile legiferări în domeniu, care se dovedeau greșit concepute. Criticarea legii a încetat să mai reprezinte un tabu, iar expresia „legiuitorul în înțelepciunea sa” a început să fie folosită mai degrabă cu un sens peiorativ. Legiuitorul poate (din păcate mult prea des) să greșească...

Practica penală, la rândul ei, a început să fie tratată cu mai puțină îngăduință. Soluții ale diferitelor instanțe au fost amplu dezbătute și criticate; au fost „aratate cu degetul” soluțiile divergente, generatoare de practică neunitară. Nu a fost cruțată nici instanța supremă; inclusiv unele soluții cu valoare „absolută”, cum ar fi cele pronunțate în recursuri în interesul legii, sau cele pronunțate de completul pentru dezlegarea unor chestiuni de drept în materie penală, au fost analizate dintr-o perspectivă critică. A exprima opinia potrivit căreia instanța supremă a pronunțat o soluție greșită nu mai este un tabu. Ca și legiuitorul, instanța supremă este la rândul ei susceptibilă să greșească...

Raporturile dintre doctrinari au cunoscut la rândul lor o schimbare de abordare. Notele de subsol de genul: „în același sens a se vedea și Cutareșcu” rămân dominante, dar ele nu mai sunt utilizate ca „alibi” științific ci, mai curând, au rolul de „protecție” față de eventuale suspiciuni de plagiat. Există autori care își exprimă în mod frecvent „rezerve” față de opiniile altor autori, iar atunci când este cazul, nu au nicio „rezerva” în a afirma că opinia cutarui autor este greșită. Mai mult, disputele capătă uneori accente polemice. Nu mai există „specialiști tabu”: fostul student își critica profesorul, doctorandul critica opiniile exprimate anterior de către membrii comisiei care urmează să-i acorde titlul, sau chiar pe cele ale profesorului îndrumător. Asistam așadar la o binevenită „umanizare a specialistului” și la o reconfirmare a spuselor lui Seneca: „omul este supus greșelii”...

Noua abordare a problemelor de fond este însoțită de o nouă formă a discursului. Limbajul, corect din punct de vedere juridic, a devenit mai „suculent”, asortat cu expresii plastice (nu „de plastic”), sugestive; fara a-și pierde valențele științifice, discursul devine astfel mai viu, mai eficient, orientat (și) spre „uzul practic”. Referințele de

ordin cultural dau o mai mare consistență discursului și îl integrează mai natural în „treburile Cetații”.

Multe exemple ar putea ilustra și aceasta noua abordare dar, cum am amintit și mai sus, nu acesta este obiectivul prezentelor observații. Orice jurist „cu acte în regula” poate verifica afirmațiile de mai sus, iar cei dintre aceștia care „trudesc în lumea penală” cunosc foarte bine exemple de genul celor la care m-am referit.

A nu se înțelege ca în doctrina penală actuală „curge doar lapte și miere”. Dimpotrivă, așa cum se întâmplă în toate domeniile vieții sociale contemporane, așa cum se întâmplă în doctrina juridică, în general, și în doctrina penală există multa impostură, multa „maculatură”. O expresie notorie printre juriști, care, din păcate, reflectă sugestiv și corect situația actuală este: „Mulți scriu, puțini mai citesc”. În (prea) multe cazuri, unor texte din doctrina penală li se potrivește perfect strofa eminesciană: „E ușor a scrie versuri/Când nimic nu ai a spune,/Înșirând cuvinte goale/Ce din coada au să sune”. Și din această categorie a imposturii ar putea fi date multe exemple, dar nici pentru ele nu este locul „acum și aici”. Noua abordare la care m-am referit anterior nu are nimic de a face cu această parte „toxică” a doctrinei penale; ea este reprezentată doar de acele „scrieri care contează”, deoarece respectă un standard științific adecvat.

Cu precizarile de mai sus, voi puncta două din caracteristicile care, în opinia mea, definesc noul tip de abordare ce poate fi deslușit în „acea parte care contează” a doctrinei penale actuale, caracteristici ce merita a fi dezvoltate.

O prima caracteristică este reprezentată de spiritul critic al autorilor. Ca orice intelectual, penalistul trebuie să aibă încrederea în sine, să se ferească de certitudini, de „adevăruri gata servite”. O astfel de atitudine îl conduce inevitabil spre constatarea unor imperfecțiuni, a unor erori în „lumea largă” a justiției penale. Ca este vorba de un nou proiect de act normativ, de un act normativ în vigoare sau de o propunere de modificare a unui astfel de act, erorile trebuie depistate și combătute. Aceeași atitudine trebuie să se manifeste cu privire la jurisprudența, indiferent de nivelul acesteia. Chiar deciziile eronate ale Curții Constituționale (care nu lipsesc), cu toată „forța lor de lege”, merita a fi analizate critic, în speranța unui reviriment jurisprudențial. Evident că și în interiorul ei, doctrina trebuie să manifeste un spirit (auto)critic. Există și în doctrina opinii nocive, care pot „evada din pagină”, generând erori în legiferare sau practică. De aceea, și astfel de opinii trebuie să fie combătute. Este necesară o atitudine critică de bună credință (sau „critică constructivă” cum este denumită printr-un clișeu cacofonic), care să corespundă unei nevoi reale de schimbare și care să propună soluții. Am ținut să fac această precizare deoarece există și cazuri în care, de dragul criticii, se „inventează” probleme, se închipuie situații improbabile, uneori absurde, spre a „dovedi” că o normă, o soluție sau o opinie este greșită sau incompletă, după cum există și cazuri în care se identifică eroarea fără a se indica un remediu.

A doua caracteristică o reprezintă deschiderea autorilor spre referirile de ordin cultural. Ca și doctrina juridică, în general, și cea penală trebuie să iasă din „globul de cristal” sau, pentru a folosi un alt clișeu la moda, din propria „zonă de confort”. Ca parte a culturii, în sensul ei larg, de dicționar (totalitate a valorilor materiale și spirituale acumulate de omenire în decursul vremurilor), doctrina penală trebuie să conștientizeze și să fructifice această apartenență. Științele penale au fost și vor rămâne strâns legate de alte discipline științifice tradiționale precum filozofia, sociologia, psihologia etc. Domenii precum cel al geneticii, al neuroștiințelor sau al inteligenței artificiale se intersectează deja și se vor intersecta din ce în ce mai mult cu domeniul dreptului, în general, cu cel al dreptului penal în particular. Unele dintre cunoștințele acumulate în aceste domenii, ce fac parte din sfera largă a noțiunii de cultură, sunt deja, iar altele vor deveni în viitorul apropiat, relevante pentru justiția penală, astfel încât fructificarea lor de către doctrina penală nu poate fi decât benefică. Deși poate să pară mai puțin evident, arta, ca parte integrantă a noțiunii de cultură, poate juca la rândul ei un rol benefic în dezvoltarea doctrinei juridice, în speța a celei penale. Toate domeniile artistice (literatură, cinematografie, muzică, arte vizuale, etc.) conțin o imensă bogăție de parabole, în sensul de povestiri alegorice cu conținut moral. Or, în ciuda tuturor controverselor asupra subiectului, legătura dintre drept și morală nu poate fi ignorată. În plus, nu trebuie să uităm că dreptul este considerat el însuși o artă: „Ius est ars boni et aequi”. În acest context, orice prezentare va fi mai captivantă și orice argument va fi mai viguros (mai penetrant) în cazul în care se vor face referiri la o carte, la o piesă de teatru, la un

film, la un tablou, etc.

În loc de concluzie, voi constata ca, în ultimii ani, partea „care conteaza” a doctrinei penale (poate chiar partea „care conteaza” a doctrinei juridice, în general,) se poate caracteriza printr-o abordare bazata din punct de vedere fundamental pe un spirit critic, de buna credința, iar din punct de vedere formal pe o deschidere spre fructificarea valorilor culturale. Pe scurt, vad dezvoltându-se: un Curent Critic Cultural. Apreciez ca aceasta cale este de urmat și de perfecționat; în aceasta direcție trebuie sa se îndrepte „Gâlceava” penalistului cu lumea (lui)...